

CREDO KOMMENTAREN

Anden Mosebog

En indledning og fortolkning
ved
Jørgen Bækgaard Thomsen

 CREDO

Forlagets forord

Dine ord er en lygte for min fod, et lys på min sti (Sl 119,105).

Sådan lyder salmistens vidnesbyrd om Guds ord. Gud har talt ved sine profeter og apostle. Han har talt sit livgivende ord, der kan oplyse det mørke, som mennesket har levet i siden syndefaldets dag. Ordet viser os vejen til Gud og giver os vejledning for vores liv.

Det gælder om at lytte til Guds ord. Både menighedens og den enkelte kristnes liv og vækst i troen står og falder med, at vi gør det.

Formålet med Credo Kommentaren er at hjælpe den enkelte til en dybere indsigt i de bibelske skrifers budskab og derved fremme hele menighedens åndelige vækst og fornyelse. Vi ønsker at være med til at rydde alt det bort, som vil fordunkle bibelordet for os, for at Guds ord kan træde klart frem. Målet er at skabe en bibeltro, videnskabelig baseret kommentar til alle de bibelske skrifter.

Bøgerne i serien skrives af teologer, præster og teologiske forskere og har som målgruppe teologi- og religionsstuderende, forskere, præster, undervisere og andre med interesse for teologi og bibellæsning.

Credo Kommentaren gør kort rede for hvert enkelt skriffs baggrund: dets tilblivelse, forfatter, form og særpræg. Derefter følger kommentaren den autoriserede danske bibeloversættelse vers for vers med udgangspunkt i grundteksten. Det formidles på en måde, så ikke-teologer også kan få udbytte af at arbejde med bøgerne i serien.

Afsnit, der behandler detailspørgsmål, som uddyber vanskelige ord og begreber, eller som kommenterer den teologiske debat, er så vidt muligt placeret i noter eller i ekskurser (korte udredninger) med mindre typer. De fleste henvisninger til grundteksten er placeret i noter. Vi håber dermed

FORORD

at lette læsningen af kommentaren, så alle kan få udbytte af den. Noterne og ekskursionerne er således ikke nødvendige for sammenhængens skyld.

Kommentaren til Anden Mosebog er bind 25 i Credo Kommentaren. Den udsendes med bøn om, at den må berige og opbygge troens liv.

Vibeke Sode Hjorth
forlagschef

Forfatterens forord

Interessen for og kærligheden til Anden Mosebog går tilbage til præste-årene i Jerusalem i 1980'erne. En herlig gruppe unge mennesker mødte op til aftener, hvor vi studerede og drøftede dette skrift.

Det var derfor en glæde for mig, at Credo Forlag bad mig skve kommentaren. Det blev et spændende og stadig mere omsiggribende arbejde.

Opholdet i Israel har sat sig spor i kommentaren, idet det var naturligt også at undersøge jødisk forståelse og udlægning af Anden Mosebog. Det gav interessante vinkler, men jeg vil understrege, at jeg har søgt at læse Anden Mosebog som et vigtigt skrift i den bibel, der har Det Nye Testamente som en afgørende del.

Jeg skylder Carsten Vang, lektor ved Menighedsfakultetet, en stor tak for hjælp – både med at finde den relevante litteratur, for gennemlæsning af mit manuskript og for mange gode råd og konstruktiv kritik.

Skrivningen begyndte, samtidig med at jeg gik på pension. Og jeg skylder min hustru, Martha, en meget stor tak for, at hun affandt sig med, at jeg brugte mange timer »med Moses«.

Beder, sommeren 2014
Jørgen Bækgaard Thomsen

Indholdsfortegnelse

Oversigt over ekskursioner	11
Oversigt over illustrationer	11
Indledning	13
Hvornår?	15
Faraoner	19
Hvor?	19
Forfatter og affattelsestidspunkt	22
Moses	24
Anden Mosebog i Det Gamle Testamente	26
Kildesondring	28
Hovedtemaer	30
Kerneord	35
Anden Mosebog i Lyset af Det Nye Testamente	36
De vigtigste bipersoner	42
Kilder til forståelse af Anden Mosebog	43
1. Befrielsen fra trældommen i Egypten (1,1-15,21)	45
Israelitternes trældom i Egypten (1,1-22)	45
Moses fra fødsel til beredtheden til tjenesten (2,1-4,31)	55
De første ni plager (5,1-10,29)	101
Den tiende plage.	
Påsken og udfrielsen fra Egypten (11,1-13,22)	142
Vandringen gennem havet (14,1-15,21)	171
2. Vandringen til Sinajs bjerg (15,22-18,27)	189
Vagtler og manna (15,22-16,36)	189
Vand og kamp mod amalekitterne (17,1-16)	199
Jetros besøg hos Moses (18,1-27)	207

INDHOLDSFORTEGNELSE

3. Pagt slutningen ved Sinajs Bjerg (19,1-24,18)	217
Åbenbaringen på Sinaj (19,1-25)	217
De ti bud (20,1-26)	230
Retsregler for samfundslivet (21,1-23,19)	257
Løfte om sejr over kana'anæerne (23,20-33)	287
Pagt slutningen på Sinaj (24,1-18)	291
4. Forordninger om helligdommen, gudstjenesten og præsterne (25,1-31,18)	301
Forordninger om afgifter til og indretning af helligdommen (25,1-27,21)	301
Forordninger om præstedragten og præstevielsen (28,1-29,46)	325
Forskellige forordninger (30,1-38)	342
Håndværkere til arbejdet på helligdommen (31,1-11)	350
Forordning om sabbatten (31,12-17)	352
Herren giver Moses stentavlerne (31,18)	355
5. Guldkalven og de nye lovtavler (32,1-34,35)	357
Synden med guldkalven (32,1-35)	357
Herrens løfte om ledsagelse på ørkenvandringen (33,1-23)	377
De nye lovtavler og pagtens fornyelse (34,1-35)	387
6. Fremstilling og indvielse af helligdommen (35,1-40,38)	405
Indskærpelse af sabbatsbuddet (35,1-3)	405
Helligdommen fremstilles (35,4-39,43)	407
Helligdommen opstilles og indvies (40,1-38)	419
Litteratur	427
Forkortelser	433
Ordforklaring	435
Transskribering af hebraiske bogstaver	441
Om forfatteren	443
Oversigt over bøger i serien Credo Kommentaren	444

Oversigt over ekskurer

Sinaj	68
Jeg Er	83
Forhærdelsen	96
De ti plager	118
Seder-aftenen	160
Hellig	166
Pagt	228
De ti bud	230
Sabbat og søndag	242
Lovens dobbelte/tredobbelte brug	253
Gudstjeneste	256
Helligdommen	302
<i>hæsæd og^{ve}mæt</i>	399
Helligdommen og skabelsen	422

Oversigt over illustrationer

Gravmaleri med trælearbejde	105
Udvandningsruten	215
Pagtsteltet	314
Grundplan over Helligdommen	324

INDLEDNING

Anden Mosebog. Sådan kaldes dette skrift i Bibelen hos os. Dermed angives det, at skriftet er en del af et større hele, nemlig de fem skrifter, der bærer Moses' navn. Opdelingen skyldes nok især, at bogruller ikke kunne rumme mere end hver enkelt af de fem dele.

Mosebøgerne er oprindeligt skrevet på hebraisk, og i den hebraiske tradition kaldes de hver især efter skrifternes første ord. Anden Mosebog hedder således: *w^eellæh sh^emot (og dette er navnene)* eller oftest blot *sh^emot (navnene)*. I den græske oversættelse af Det Gamle Testamente fra 2. årh. f.Kr., Septuaginta, (forkortet LXX) fik Mosebøgerne navn efter deres indhold, og Anden Mosebog kom derfor til at hedde *Exodos*, der betyder *udvandring*, og i store dele af verden (og i teologien) kaldes Anden Mosebog som regel ved det let latiniserede *Exodus*. Dette navn angiver ganske godt, hvad Anden Mosebog i det ydre handler om – i al fald første halvdel – nemlig israelitternes udvandring fra trællekårene i Egypten.¹

Det er især i tysk og skandinavisk sammenhæng, at bogen kaldes *Anden Mosebog*.

Moses er en central skikkelse i denne bog, der begynder med at tage tråden op fra Første Mosebog ved kort at omtale Josefs og hans brøders død. Derpå beskrives de trange kår, der fulgte for deres efterkommere i Egypten. De blev gjort til trælle. Men allerede i det andet kapitel begynder beretningen om Moses. Han er dog ikke hovedpersonen – det er Gud selv, og det folk, han vil kendes ved. Fra kapitel tre drejer det sig om

1 Der er dog vidnesbyrd om, at jøderne i gammel tid også kaldte Anden Mosebog: *sefer yetziat mizrayim* (Bogen om udvandringen af Egypten) eller *sefer ha-geulah* (Bogen om udfrielsen). Peli s. 55.

ANDEN MOSEBOG

udvandringen – om de plager, der måtte gå forud, om påskennatten og selve udvandringen, og derefter følger en række kapitler om pagtslutningen ved Sinajs bjerg. Bogen slutter med love om helligdommen og præsterne, afbrudt af beretningen om guldkalven (kap. 32-34).

Der er især fire hovedpunkter i Anden Mosebog:

Det første er udfrielsen fra trælleiliværelsen i Egypten, da Gud Herren lod israelitterne vandre tørskoede gennem havet. Dette under henvises der til mange steder gennem GT,² og det er undertiden blevet kaldet Israels »urbekendelse«³.

Det andet og helt centrale i Anden Mosebog – og i Mosebøgerne i det hele taget – er pagtslutningen i kap. 19 og 20 og 24. Og her er det centrale vers 20,2: »Jeg er Herren din Gud, som førte dig ud af Egypten, af trællehuset«. Gud præsenterer sig som befrieren. Han gør en skare af trælle til et folk; han gør dem til *sit* folk. Det er Israels fødselstid som folk. Og samtidig gør dette vers det klart, at folket – og mennesker i det hele taget – ikke kender Gud på grundlag af spekulationer, men på basis af det, han gør for dem, hans velgerninger.

Gud er befrieren. Men pagten betyder også, at det befriede folk skal dyrke og tjene Gud. Det er befrielsens mål. De er ikke længere trælle for Farao, men tjenere for Gud.

I beretningen om Guds reaktion på Israels tilbedelse af guldkalven (kap. 32-34) føjes der dog endnu et tredje og vigtigt aspekt til Guds præsentation af sig selv til: »Herren, Herren er en barmhjertig og nådig Gud, sen til vrede og rig på troskab og sandhed« (34,6). Dette vers bliver helt centralt i GT og gentages mange steder (se udlægningen af 34,6). Gud er en tilgivende Gud. Mens de første 18 kapitler er beretningen om udfrielsen fra trældom under mennesker, står udfrielsen fra trældom under synden stærkt i resten af Anden Mosebog.

Endnu en fjerde ting er vigtig i Anden Mosebog: Gud er nær hos sit folk; han er i dets midte. Det symboliseres i helligdommen, som Moses får anvisning på, da han er oppe på Sinajs bjerg (25,8-9). Og dog er den

2 Bl.a. 5 Mos 26,8. Jos 24,6-7. Sl 66,6; 106,9-12; 114,3; 136,13-15. Es 43,16-17; 63,12-14. Dan 9,15.

3 von Rad I s. 189.

mere end et symbol: Gud Herren *er* til stede! Han er en Gud, der taler og handler. Han åbenbarer sig og sit væsen i den måde, han handler og taler på. Med helligdommen vil Gud Herren fastholde folket på, at de er hans tjenere. Det skal dog tilføjes og understreges, at Gud Herren altså også er skjult. Israelitterne ser ham ikke ansigt til ansigt. Det gør end ikke Moses. Og flere gange får folket at vide, at de ikke må nærme sig det sted, hvor Gud åbenbarer sig. De har heller ikke uhindret adgang til pagtsteltet; ja, selv præsterne må slet ikke træde ind i det helt mørkelagte Allershelligste, det måtte kun ypperstepræsten én gang om året (3 Mos 16).

I det hele taget er Anden Mosesbog en meget central bog i GT. Den citeres direkte eller indirekte mange steder i GT, og kun Salmernes Bog og profeten Esajas' messianske profetier citeres hyppigere i NT.

Hvornår?

Tidspunktet for israelitternes udvandring fra Egypten er omdiskuteret. Og om der i det hele taget har fundet en udvandring sted. Mange teologer anser Mosebøgernes beretninger for langt senere konstruktioner og personerne for uhistoriske.⁴

Forudsætningen i denne kommentar er, at Anden Mosebog skal fortolkes ud fra de historiske oplysninger, den selv angiver. Dette så meget mere, som bogen rummer så mange autentiske eksempler fra Egypten i det 2. årtusind f.Kr., som ikke har været kendt i persisk tid (fra 550 f.Kr.),⁵ at den må betragtes som historisk plausibel.

Men også under denne forudsætning er tidspunktet for udvandringen omdiskuteret.

4 Fx Lemche s. 156-161. Han hævder, at beretningerne afspejler forhold i det 6.-3. årh. f.Kr. og konkluderer s. 160: »Konklusionen må være, at exodusbegivenheden sandsynligvis er en myte, som er konstrueret af de gammeltestamentlige historiefortællere med det formål for øje at skabe en 'national' oprindeshistorie for det jødiske folk«. Han opfatter hele det såkaldt historiske værk Første Mosebog - Anden Kongebog som et samlet værk, der er henvendt til samfundet i udlændigheden i persisk tid eller senere, dvs. efter ca. år 525 f.Kr. (s. 246-252).

5 Jf. Vang s. 47, Kitchen s. 241-274.

En del af problemet består i, at ingen af de egyptiske kilder, vi kender til, nævner israelitternes udvandring og den egyptiske hærs undergang i havet. Det skal man dog måske heller ikke undre sig over: Ingen konger i oldtiden fortalte om deres nederlag. De nøjedes med at fortælle om deres sejre. Israel er en markant undtagelse.

Dertil kommer, at alle informationer, der var nedskrevet på papyrus i det 2. årtusind f.Kr., er gået tabt i det fugtige Nildelta.⁶

Faraonernes navne nævnes ikke i Anden Mosebog⁷ (eller andre steder i GT). Selve det egyptiske ord *farao* betyder *et stort hus*. Det blev brugt som udtryk for lederens stilling, ikke for hans person. Det er muligt, at embedsbetegnelsen *farao* er brugt i Anden Mosebog for derved at reducere betydningen af denne supermagts regent⁸ – han er en anonym person.

Umiddelbart er der to dateringer mulige (alle årstal er omtrentlige og kan variere en smule):

Ofte er der peget på farao Ramses II som den farao, der pålagde israelitterne det hårde byggearbejde. Han døde ca. 1224 f.Kr. Udvandringen kan så være sket enten i hans levetid eller under hans søn Merenphtah, der døde ca. 1215 f.Kr. Man peger tit på Merenphtahs stele fra ca. 1220 f.Kr., hvor han beretter om sejre over bl.a. Israel⁹, der på det tidspunkt – da stelen blev udfærdiget – ser ud til stadig at være en nomadestamme i det mellemste Kana'an. En rimeligere forklaring på oplysningen på stelen er dog, at der er tale om en mindre fægtning, efter at Israel havde bosat sig i Kana'an.

Fordelen ved datering til det 13. årh. f.Kr. er, at det vides, at farao Ramses II lod forrådsbyerne Pitom og Ramses bygge (1,11). Arkæologien har dog vist, at han i virkeligheden genopbyggede tidligere byer.¹⁰

6 Vang s. 48. Han nævner, at det eneste, der er fundet, er en stump af et brev fra en hittitterkonge, et fragment fra et brev fra Babylon og enkelte labels, segl og seglaftryk.

7 Først i det 1. årtuside f.Kr. nævnes faraonernes navne i GT. Det svarer til praksis i Egypten, hvor faraonernes navne i 2. årtusind f.Kr. kun nævnes i officielle skrivelser. Se Vang s. 49.

8 Stuart s. 23-24.

9 Det hedder bl.a.: *Israel er lagt øde, dets sæd er ikke mere.*

10 Cassuto s. 11.

Problemet ved denne datering er bl.a., at den vanskeligt lader sig forene med de 480 år, der er opgivet i 1 Kong 6,1: Ifølge dette vers foregik udvandringen i det 480. år før grundlæggelsen af Salomos tempel,¹¹ hvilket skete i 966 f.Kr. I så fald fandt udvandringen sted ca. 1445 f.Kr. Og der er meget, der taler for denne tidlige datering:

Det nordlige Egypten havde i godt 100 år været regeret af Hyksos-folket, da farao Ahmosis I, der i 1570 f.Kr. grundlagde det 18. dynasti i Theben, overvandt dem i 1555 f.Kr. Hyksos¹² var en semitisk folkegruppe ligesom israelitterne. Det 18. dynasti søgte at slette alle spor efter Hyksos, men det var tillige kendetegnet ved fjendtlig indstilling over for alle af semitisk herkomst. Det afspejles formodentlig i Faraos bemærkning i 1,10: *De slutter sig måske til vore fjender, hvis der kommer krig*. Fjenderne kunne i så fald være det netop fordrevne Hyksos-folk. Og det 18. dynastis faraoer kendte ikke til Josef og hans indsats 300 år tidligere (1,8).

Det var formentlig Thutmosis I (ca. 1524-1518 f.Kr.), der udstedte loven om, at alle israelitternes drengbørn skulle dræbes (1,15-16.22). Han kom til magten på det tidspunkt, da Moses ifølge den bibelske kronologi blev født, og loven fandtes åbenbart ikke tre år tidligere, da Moses' storebror Aron blev født (jf. 7,7).¹³ Thutmosis I havde to sønner med dronningen, Ahmose, men de døde unge. Han havde også en tredje søn, den senere Thutmosis II, men han var »blot« søn af en medhustru. For at styrke hans position som tronarving, blev han gift med sin ældre halv søster, der var datter af Thutmosis I og dronning Ahmose. Hendes navn var Hatshepsut.¹⁴

Thutmosis II regerede 1518-1504. Han efterfølges af Thutmosis III (1504-1450), der var søn af Thutmosis II og en haremspige, Isis. Det var

11 LXX har dog 440 år.

12 *Hyksos* er en græsk forvanskning af et egyptisk ord, der betyder »herskere over fremmede folk« (Gads Danske Bibelleksikon I s. 825).

13 Denne datering bygger bl.a. på Lohses Store Bibelleksikon bd. 2 s. 533-534. O. von Spaeth fastsætter fødselsåret til februar-marts 1534 f.Kr. på grundlag af en passage i rabbi Abrabanel's bog fra 1497: »Frelsens kilder«: »- en betydningsfuld og yderst sjældent set planetsammenstilling på himlen fandt sted som en stor-konjunktion i 'Fiskene's stjerner tre år før Moses' fødsel«. Denne himmelbegivenhed er beregnet til nymåne i februar-marts 1537 f.Kr. (von Spaeth s. 16-17).

14 Clayton s. 102.

formodentlig Thutmosis III, der regerede længe, mens Moses levede som fremmed i Midjans land (2,23). Hans søn, Amenhotep II (1453-1419), der var usædvanlig storpralende og selvhævdende som ung, er formodentlig den farao, Moses forhandlede udvandring med. Hans ældre, førstefødte bror, Amenemhet, der egentlig var tronarving, døde før faderen. Dermed undgik Amenhotep at lide skæbne med Egyptens førstefødte, da den tiende plage ramte folket.

Forrådsbyen Ramses hed oprindeligt Avaris. Det kan være den by, israellitterne er blevet sat til at bygge.

Indvendingen mod denne datering går især på, at det gør dommertiden forud for kongetiden i Israel længere, end Dommerbogen giver indtryk af. Desuden peger mange på, at de 480 år nok ikke skal opfattes bogstaveligt, men som en tilkendegivelse af, at der gik 12 generationer mellem udvandringen og indvielsen af Salomos tempel. Man mener, at GT regner 40 år til en generation (Sl 95,10; Dom 5,31. Der er dog ikke tale om generationer disse to steder!), mens der i virkeligheden kun var 20-30 år mellem slægternes førstefødte. 12 generationer vil så betyde, at udvandringen skete i det 13. årh. f.Kr. i tråd med den første dateringsmulighed.¹⁵ Der er dog ingen steder i GT nogen antydning af, at de 40 år skulle være en omskrivning for en generation. Og dommertidens kronologi ved man for lidt om.

Derimod taler det for den tidlige datering, at ikke alene gik byggerierne i Avaris pludselig i stå under Amenhotep II, men området blev ligefrem opgivet. Paladserne fik lov til at forfalde.

Jeg mener – lidt forsigtigt – at den tidlige datering er den rigtige.

15 Kitchen foreslår (s. 307-308), at 40 år i bibelsk og orientalsk sammenhæng er udtryk for en »fuld generation«, der omfatter 20 år for en gruppe til at nå den alder, hvor de får børn, og derefter 20 år til, at deres børn bliver voksne. Han mener, at dette er baggrunden for 4 Mos 14,33. I realiteten, hævder han, var en generation 20-25 år. Det betyder, at de 480 år (12 generationer) i virkeligheden repræsenterer 288-300 år, så udvandringen fandt sted omkring 1260/1250 f.Kr.

Faraoner¹⁶

Årstallene for de egyptiske faraoners regeringstid svinger lidt i forskellige fremstillinger (og navnene staves forskelligt), men det kan se nogenlunde sådan ud efter Hyksos' (15. dynasti, 1663-1555 f.Kr.) regeringstid i det nordlige Egypten (til dels samtidig med 16. og 17. dynasti mod syd). Overlap i årstal betyder, at sønnen eller broderen var medregent nogle år:

18. dynasti:

1570-1546	Ahmose
1551-1524	Amenhotep I
1524-1518	Thutmosis I
1518-1504	Thutmosis II
1504-1450	Thutmosis III
1498-1483	Dronning Hatshepsut, medregent for den mindreårige søn. Enke efter Thutmosis II
1453-1419	Amenhotep II
1419-1386	Thutmosis IV
1386-1349	Amenhotep III
1350-1334	Akhenaten
1336-1334	Smenkhkare
1334-1325	Tutankhamun
1325-1321	Ay
1321-1293	Horemheb

19. dynasti:

1293-1291	Ramses I
1291-1278	Seti
1279-1212	Ramses II
1212-1202	Merneptah

Hvor?

Anden Mosebog begynder hos israelitterne i *Goshen* (1 Mos 47,27), der lå i den nordøstlige del af Nildeltaet.¹⁷ Det er et sumpet område, der for en

16 Clayton s. 98-159.

17 Ang. belæg for semitisk tilstedeværelse i området i første halvdel af 2. årtusind f.Kr. se Hoffmeier, 1997, s. 52-76. Han gennemgår skriftligt og arkæologisk materiale.

stor del blev oversvømmet af Nilen hvert år. Det er et område uden sten, og man byggede derfor normalt af soltørrede sten af ler. Faraonerne har ganske vist ladet sten transportere til området, så de kunne bygge stolte paladser eller fæstningsværker, men alt byggeri hos det jævne folk skete med soltørrede sten, der kun havde begrænset holdbarhed. Der er dog klare spor af semitisk bosættelse, men det er ikke muligt at afgøre, hvilke der tilhørte israelitterne, og hvilke der tilhørte andre semitter.

Der er også fundet fundamenter af de store, offentlige bygninger, Faraos satte israelitterne til at bygge, men selve bygningerne er forsvundet. Mange af dem havde meget tykke mure med fundamenter af lersten; det betyder, at også selve bygningen må have været af lersten. I andre bygninger har der været anvendt sten, men de sten, der var sejlet op sydfra, blev siden genbrugt flere gange af de senere dynastiers herskere.¹⁸

Fra Goshen vandrede israelitterne via *Sivhavet* ud i *Sinajs ørken*. Der nævnes forskellige stednavne i Anden Mosebog (især i kap. 14-19). Det er kun få lokaliteter, der kan stedfæstes med sikkerhed i dag, det gælder også stedet, hvor vandringen gennem havet foregik (kap. 14). De seneste 20 års udgravninger har dog peget på plausible lokaliseringer (se til 13,17-14,2).

Fra kap. 19 befinder israelitterne sig ved *Sinajs bjerg*, der også kaldes *Horeb*. Også denne lokalitet er usikker og omdiskuteret. I kristen tradition peges der på Jebel Musa i den sydlige ende af Sinajhalvøen. Jebel Musa (2285 m) rejser sig op over en slugt, hvor Skt. Catharina-klosteret ligger. Traditionen kan spores tilbage til det 4. årh. e.Kr., hvor kristne eneboere slog sig ned på stedet. Det er usikkert, hvad der fik dem til at vælge denne lokalitet. Kendte de ældre identifikationer af stedet som Sinajs bjerg?¹⁹

18 Kitchen s.245-246. Han nævner, at også 99 % af papyrusdokumenter er gået til i det fugtige og mudrede område, og de få, der findes, er stort set alle af senere dato. Nogle få officielle papyrusser fra Nildeltaet er fundet i Memphis, men de indeholder ingen omtale af israelitterne – ingen farao ville omtale et nederlag!

19 Der har været fem klostre eller kirker på den sydlige del af Sinajhalvøen i oldkirkens tid: Ved Jebel Musa, Jebel Serbal, Jebel Umm Shomer, Wadi Feiran (Pharan) og et-Tur. Det er dog usikkert, om de kristne mente, at Sinajs bjerg lå dér, hvor de slog sig ned, eller de »blot« slog sig ned der, fordi de søgte sikkerhed for forfølgelser (jf. Elias, 1 Kong 19,3-8). Netop Elias' flugt til stedet kan evt. tyde på, at israelitterne stadig i det 9. årh. f.Kr. huskede stedet (se Hoffmeier, 2005, s. 140-141).

Andre peger på Ras es-safsafeh (2168 m), der udgør den nordlige top af den korte højderyg, hvor Jebel Musa er den sydlige top. Ørkensletten nedenfor Ras es-safsafeh, er-Rahah, er større end kløften nedenfor Jebel Musa og ville bedre kunne rumme israelitterne (19,2; 20,21). I samme område, godt 30 km nordvest for Jebel Musa, er også Jebel Serbal (2.070 m) en mulighed som Sinajs bjerg. Det er dog stejlere og vanskeligere at bestige end de to andre.

Det er også blevet foreslået, at Ras es-safsafeh er bjerget Horeb (3,1; 17,6; 33,6), mens Jebel Musa er Sinajs bjerg (19,2.11.18.23; 24,16; 34,2).²⁰ Men alt tyder på, at det er samme bjerg, der har to navne.²¹

I al fald taler meget for, at Sinajs bjerg skal søges i dette område, hvor der også er mere vand end på den øvrige del af Sinajhalvøen. Mennesker ville naturligt søge hertil, hvis de skulle opholde sig på halvøen – og halvøens nomader har helt op til forrige århundrede søgt dertil under den tørre, varme sommer, fordi der stadig er vand og græs på bjergene (jf. 3,1).

Denne lokalitet støttes i nogen grad af 5 Mos 1,2, der angiver ruten fra Horeb via Se'irs bjerge til Kadesh-Barnea som elleve dagsrejser. Se'ir lå i Edoms område mellem Elat og Det Døde Hav, Kadesh-Barnea lå vest derfor; det var derfra, der blev sendt spejdere op i Kana'an (4 Mos 13).

Problemet er dog de elleve dagsrejser. Kan den rute virkelig tilbagelægges på elleve dage, når der også skal tages hensyn til børn og kvæg?

Der er derfor grund til at overveje et forslag fra Bryant G. Wood.²² Han foreslår, at Sinajs bjerg er Jebel Khashm et-Tarif, der ligger ca. 50 km vest for Eilat. Bjerget er væsentligt lavere end de bjerge, der er nævnt ovenfor, ca. 875 m. Men for denne identifikation taler, at det ligger nærmere Midjans område (3,1), at afstanden fra Egypten (Ramses, 12,37) passer med en rejse på to måneder (19,1), og især at det ligger så nær ved Kadesh-Barnea (ca. 80 km), at rejsen kan gøres på elleve dage (5 Mos

20 The International Standard Bible Encyclopedia s. 526-7.

21 I 3,1 lyder DO: *kom han (Moses) til Guds bjerg Horeb*. Sætningen kan ordret oversættes: *kom han til Guds bjerg, i retning mod Horeb*, idet der i grundteksten er tilføjet et *-āh* til navnet Horeb. Tilføjjelsen betyder normalt, at der angives en retning. Her er meningen dog formodentlig, at Moses kom hen til bjerget.

22 Wood: Artikel: »In Search of Mt. Sinai«.

1,2), og den vil gå via Se'irs bjerge. Omvendt kan netop den oplysning tale imod hans forslag, idet den må betyde, at der var flere alternative ruter, men det er der netop ikke fra Jebel Khashm et-Tarif til Kadesh-Barnea.

Der er forskellige spor af menneskelig tilstedeværelse på Sinajhalvøen i oldtiden, men desværre indtil nu ingen sikre spor efter israelitterne. Det er dog heller ikke overraskende, idet de boede i telte (16,16), og også deres helligdom var et telt. Ørkenen sletter de fleste spor efter telte, bålpladser og animalsk materiale (fx lædersække).

Jødisk tradition peger på, at Sinajs bjerg skal ligge i Arabien, uden at den peger på et bestemt bjerg (jf. Gal 4,25²³). Men på NT's tid blev Sinajhalvøen regnet for at høre med til Arabien.

I jødisk tradition er det også blevet understreget, at GT ikke giver megen hjælp til at stedfæste Sinajs bjerg. De jødiske rabbinere finder deri en guddommelig hensigt: Vi skal ikke valfarte til stedet, men leve i pagten på hver vort sted. Israelitterne var ikke på vej til Sinaj, men til Kana'an.

Forfatter og affattelsestidspunkt

Der er ingen udtrykkelig forfatterangivelse i Mosebøgerne – og altså heller ikke i denne. Men der er indre referencer til Moses som forfatter eller rettere skribent af i al fald dele af Mosebøgerne, især i Anden Mosebog, ligesom der henvises til Moses som forfatteren af eller kilden til Mosebøgerne som helhed i andre skrifter i både GT og NT (5 Mos 31,24-26. Jos 1,7; 8,31-32. 1 Kong 2,3. 2 Kong 14,6. Ezra 6,18. Neh 13,1.

23 Ud fra Paulus' ord i Gal 4,25 og identifikationen i 1 Kong 9,26 af Sivhavet med Aqababugten har også andre peget på Saudi-Arabien og bl.a. på Gebel el-Lawz, et granitbjerg på den nordlige del af den arabiske halvø. Bjerget er farvet sort. Man har peget på, at det kunne skyldes de voldsomme fænomener med ild og røg i forbindelse med pagtsslutningen (19,18). Der er også dér fundet et alter og nogle søjler (24,4).

Af flere grunde er denne identifikation dog umulig: Der er alt for langt fra Goshen og Ramses (12,37) til Aqababugten til, at israelitterne kan være nået frem med blot tre stop undervejs, som det forudsættes i kap. 12-14. Og det er evident, at Sivhavet i Anden Mosebog er et hav på eller nær den egyptiske grænse. Farvningen af bjerget har andre grunde, og alteret er forarbejdet og stemmer ikke med anvisningerne i 20,24-25. Se referat og diskussion hos Hoffmeier, 2005, s. 130-136.

Dan 9,11.13. Mal 3,22. Matt 8,4; 19,7-8. Mark 7,10; 12,26. Luk 2,22-23. Joh 1,17; 7,19 m.fl.).

Også i den jødiske tradition er Moses oftest blevet udpeget som forfatteren til Mosebøgerne, på nær de sidste vers i Femte Mosebog, der tilskrives Moses' efterfølger Josva.

De indre referencer i Anden Mosebog til Moses som forfatteren eller kilden drejer sig især om, at Moses flere gange får befaling fra Gud om at nedskrive det, han har hørt og oplevet (17,14; 24,4; 34,27). Det betyder ikke nødvendigvis, at han dermed også har nedskrevet det samlede værk. Mindre dele kan have været videregivet en kort tid ved mundtlig overlevering, som for orientalerne var lige så fast formuleret som det skriftlige. Moses fortæller heller ikke om sig selv i første person.

Det er uomtvisteligt, at der fandtes skriftsprog i det 2. årtusind f.Kr., men også at der endnu ikke fandtes hebraisk skriftsprog, som det kendes i det 1. årtusind f.Kr. og senere.

Der er dog ingen grund til at betvivle autenticiteten. Israel var meget nøjeregnende med overleveringen.

I den teologiske forskning har mange de seneste 120-30 år haft den opfattelse, at Mosebøgerne og tanken om en pagt mellem Gud Herren og Israel – og dermed affattelsen af Mosebøgerne – først har fået deres endelige udformning i tiden efter de store dømsprofeters virke og efter det babyloniske eksil, altså i det 6.-4. årh. f.Kr.²⁴ (se nærmere nedenfor under »Kildesondring«). Det strider både mod Mosebøgernes eget vidnesbyrd og det faktum, at Mosebøgernes historiske oplysninger stemmer overens med det billede, der på baggrund af det arkæologiske og komparativt tekstlige materiale kan tegnes af de politiske og samfundsmæssige forhold i den gamle Orient²⁵ i det 2. årtusind f.Kr.

24 Se hertil Jesper Høgenhaven: *Den gamle pagt*.

25 Lohses Store Bibelleksikon, bd. 2 s. 530 (artiklen: »Mosebøgerne«). Se også Kitchen s. 241-312 og Vang s. 46-66 for en nøjere gennemgang af historiske fakta. Jf. von Spaeth s. 65-66:

ANDEN MOSEBOG

Moses

Moses' liv

Som nævnt i indledningen er det omdiskuteret, hvornår Moses præcis levede, ja, det er omdiskuteret, om han i det hele taget har eksisteret, og hvad hans opgave i givet fald var.

Som nævnt mener jeg, at både bibelsk og andet materiale taler for, at han er født ca. år 1524 f.Kr. Hans forældre hed Amram og Jokebed (6,20), og hans lidt ældre søskende hed Mirjam (15,20, jf. 2,4) og Aron (6,20).

»Af talrige eksempler på disse hypotesers [den sene datering] troværdighedsproblem skal blot nævnes:

1. Skønt Bibelen har 3-4 hebraiske ord for 'linned/lærred' (bl.a. bad, peshet og sadin), bruges et egyptisk ord shesh (shesn) herfor 38 gange, hvoraf de 34 pas-sager med dette ord findes i Mosebøgerne, men alligevel påstås at være den sene 'P-kilde'. Men hvorfor skulle præsterne (P-kilde) undgå deres eget bibelsprogs ord og optræde som egyptologiske sproghistorikere?
 2. Betegnelsen 'faraos' brugtes i Egypten for 'konge' kun fra Moses' tid og frem til 900-tallet f.Kr., hvor brugen svandt ind til blot at indgå i kongens ceremonielle titulatur. Men hvis Mosebøgerne først blev skrevet tusinde år efter begivenhe-derne, hvilke jødiske læsere forventes da at forstå det antikverede egyptiske ord?
 3. Hvorfor skulle der også til disse sene tiders jøder opfindes en sagnfigur, Moses, og endda med et rent egyptisk navn?
 4. Disse senere jøder talte især aramaisk – hvorfor er Mosebøgerne da skrevet på oldhebraisk, der synes stærkt aftaget i brug efter 600 f.Kr.?
 5. Hvordan kan samaritanernes Bibel indeholde stort set samme tekst om Moses' – og være skrevet med endnu ældre skrift end den jødiske Bibels fra Babylon-tiden i 500-tallet f.Kr. – hvis samaritanernes ofte fjendtlige konkurrenter, de jødiske præster, først har 'digtet' Bibelen 400-200 f.Kr.? Forskere har derfor også måttet påstå, at Samaritaner-bibelen er en meget sen konstruktion.
 6. En lære om én (skaber)gud er dokumenteret i Egypten bl.a. 1450 f.Kr. – på Moses' tid – dvs. ikke opfundet af jødiske præster 300 f.Kr.
 7. I Mosebøgerne er pagten/traktaten med Jahve udformet typisk for traktater i 1400-tallet f.Kr., fx hos hittitterne. – Og:
 8. Folketællinger i Mosebøgerne er af egyptisk mønster fra samme periode. Begge forhold er usandsynlige at konstruere tusinde år efter.«
- Jeg vil dog tillægge pkt. 6 og måske pkt. 7 mindre vægt.

Som spæd skulle Moses ifølge Faraos dekret have været druknet (1,22), men hans mor satte ham ud på Nilen i en kurv. Her blev han fundet af Faraos datter, der tog ham til sig som sit barn og opfostrede ham ved hof-fet. Det blev dog overladt til hans egen mor at være hans amme (2,7-9). Efter mellemøstlig skik varede amningen til 2-års-alderen, og ammens omsorg som barnepige varede ofte en del år derudover (2,10).

Når man stykker Mosesbøgernes oplysninger sammen, kan Moses' liv deles i tre lige store dele: De første 40 år tilbragte han ved hoffet i Egypten (ApG 7,23, jf. til 2,11). Disse år fortælles der meget lidt om i GT. Jødisk tradition »kender« dog mere til tiden. Fx refererer Stefanus i ApG 7,22 til en tradition om, at *Moses blev oplært i al egypternes visdom*. Men han dræbte en egypter og måtte flygte fra hoffet og Egypten (2,11-15).

Dernæst levede Moses 40 år som flygtning i Midjan (2,15-22), hvor han blev modtaget hos præsten Re'uel (2,18-20; han kaldes andre steder Jetro, se 3,1). Moses blev gift med Re'uels datter Sippora (2,21), og hun fødte ham to sønner, Gershom (2,22) og Eliezer (18,4).

Moses' opgave hos præsten var ifølge de sparsomme oplysninger at passe fåreflokken (3,1). Under denne opgave kom han til bjerget Horeb, hvor Gud mødte ham i en tornebusk, der stod i lys lue uden at blive brændt (3,2-6). Han blev nu sendt til både sit eget folk og til Faraos med besked om, at israelitterne skulle rejse fra Egypten. Sammen med Aron førte han forhandlingerne med Faraos, og Gud ramte Faraos og egypterne med ti plager (7,14-11,10; 12,28-30).

De sidste 40 år af sit liv førte Moses sit folk rundt i ørkenen, efter at de var vandret ud af Egypten og gennem Sivhavet og havde oplevet pagtsslutningen ved Sinajs bjerg. Det er usikkert, hvad det betyder, at der i 4 Mos 12,1 nævnes en *nubisk kone*. Det kan tænkes, at Sippora var død, og at Moses havde taget en kvinde til ægte af den flok, der fulgte med, fordi de var tiltrukket af Israels Gud (12,38).

Moses' liv slutter på Nebo bjerg, øst for Jordanfloden, over for Jeriko, hvor han fik lov til at se ind over det forjættede land (5 Mos 34). Ingen ved dog, hvor hans grav er (5 Mos 34,6).

Moses blev i alt 120 år (5 Mos 34,7). Men han nåede aldrig selv ind i det forjættede land. Det sidste er værd at understrege: Israel har aldrig

ANDEN MOSEBOG

ændret ved, at dets store skikkelse aldrig fik lov til at sætte sin fod i det land, han førte sit folk til.

Moses' opgave og gerning

Moses' opgave og indsats er blevet bedømt forskelligt. Grundlagde han et folk, var han religionsstifter, reformator eller lovgiver?

Han afbildes ofte med de to lovtavler (31,18). Det understreger, at han var formidler. Han overbragte besked fra Gud. Han var i tjeneste, og tjenesten blev tit tung nok, fordi folket langt fra altid var tilfreds eller trofast.

Det var som Guds tjener, at han blev *sit folks leder*. Det var helt afgjort ikke hans eget valg; han forsøgte at slippe (se indledningen til 4,1-17). Men da han bøjede sig, tog han tjenesten på sig i fuldt omfang. Han blev lederen, der i bevidsthed om sin sendelse stod frem foran Faraos kravet om frihed. Og han ledede sit folk fra trældommen i Egypten til de stod ved Jordanfloden, som de skulle krydse (Jos 1,1-2).

Moses var dog ikke blot folkets leder; han var også dets *forbeder*. Han gik bestandig i forbøn for dem, når de svigtede. Allermest markant skete det efter synden med guldkalven (32,30-34; 33,12-17).

Moses kaldes undertiden *lovgiver*. Men det var ikke Moses, der ifølge Bibelen gav loven; han overbragte blot den lov, som Gud gav. Det understreges meget klart i Anden Mosebog, at Moses fik instruktioner fra Gud, og det var dem, han fulgte og videregav.

Loven var en del af den pagt, der er central i Anden Mosebog. Men Moses var ikke religionsstifter; han var *formidler af pagten* mellem Gud Herren og Israel (19,3-8).

Moses' opgave sammenfattes også i betegnelsen *profet* (5 Mos 18,18-19). Han var model for alle senere profeter, og apostlen Peter bygger på jødisk tradition, når han i en prædiken taler om Moses som forløber for Messias (ApG 3,22-23).

Anden Mosebog i Det Gamle Testamente

I første omgang er Anden Mosebog en del af det, der kaldes de fem Mosebøger, som i den oldkristne tradition kaldes *Pentateuken*. Ordet kommer af græsk: *pente* (*fem*) og *teukos* (*bogrulle*).

I jødisk tradition kaldes de fem Mosebøger: *Loven*, på hebraisk: *Torah*. Navnet understreger, at en væsentlig del af Mosebøgerne består af de love, der blev jødedommens grundlov.

Mosebøgerne fremstår som et samlet hele, der begynder med verdens skabelse og slutter med Moses' død umiddelbart før israeliternes indvandring i Kana'an.

Anden Mosebog begynder med en klar henvisning til de sidste vers i Første Mosebog, og den slutter med anvisninger for Israels helligdom og den præstetjeneste, der skulle knyttes til den. Og det fortsættes umiddelbart i Tredje og Fjerde Mosebog. I 2 Mos 29 giver Gud forordninger om præsternes indvielse og indsættelse, men indvielsen af Aron og hans sønner berettes først i 3 Mos 8-9. I det hele taget hænger især 2 Mos 19,1 – 4 Mos 10,10 nøje sammen som en helhed, idet israelitterne kommer til Sinaj i 2 Mos 19, og først bryder op derfra i 4 Mos 10,11. Derfra fortsætter vandringen mod det mål, der var angivet i fx både 1 Mos 15,18; 50,24-25 og 2 Mos 3,8-10.

Femte Mosebog består hovedsagelig af Moses' afskedstale til sit folk, lige før han skal dø. En stor del af afskedstalen består af opsummering af 2-4 Mos.

Josvabogen slutter sig umiddelbart til Mosebøgerne og har også været betragtet som afslutning på dem. I teologien talte man om *Hekxateuken* (af græsk: *heksa* (*seks*) og *teukos*). I de seneste generationer har mange forskere derimod hævdet, at både Femte Mosebog og Josvabogen udgør en del af et større værk, som man har kaldt *det deuteronomistiske historieværk* (af græsk: *deuteros* (*den anden*) og *nomos* (*lov*)),²⁶ der så indeholder Israels historie fra Moses' død til Jerusalems ødelæggelse år 586 f.Kr. Det indeholder foruden de to nævnte bøger også Dommerbogen, 1 og 2 Samuelsbog og 1 og 2 Kongebog.²⁷ Der er dog på ingen måde ført bevis for, at Femte Mosebog på den måde skal skilles fra de fire første.

26 Det græske navn for Femte Mosesbog er *Deuteronomium* (*Den anden lov*). Det stammer fra en unøjagtig oversættelse i LXX af 5 Mos 17,18, DO: *en afskrift af denne lov*.

27 I jødisk tradition og teologi hører Josvabogen, Dommerbogen, Første og Anden Samuelsbog, Første og Anden Kongebog til de profetiske skrifter.

Der er flere gange i Anden Mosebog henvisning til pagten og løfterne til Abraham, Isak og Jakob i Første Mosebog (2,24; 3,15-17; 6,8; 33,1 m.fl.). Men det er hver gang Gud, der henviser til pagten og løftet. Det er ikke til at se, om folket selv huskede pagten og løftet, og om det spillede nogen rolle i folkets selvforståelse og selvopholdelse under trældommen. Da Moses blev kaldet, tyder meget på, at folket levede i dyb resignation. Det var Gud, der tog initiativ og handlede. Men da Moses kom til dem i fædrenes Guds navn, bøjede de sig dybt i tro og tilbedelse (4,31). Siden var de dog flere gange ved at opgive (5,20-21; 14,11-12; 16,2-3; 17,3).

Anden Mosebog har en central plads i pagtsforståelsen og pagtstroen i GT. Det er beretningen om Guds folks identitet som et folk, der skabtes og lever af Guds nådige indgreb. Derfor finder man mange henvisninger i Salmernes Bog til den underfulde befrielse fra trældommen, til vandringerne gennem Sivhavet og til ørkenvandringen,²⁸ ligesom profeterne i forkyndelsen af omvendelse, håb og ny tilbagevenden til det forjættede land gang på gang peger tilbage på udfrielsen fra Egypten.²⁹

Kildesondring

Ifølge firekildehypotesen (JEDP-hypotesen eller den litterær-kritiske kildesondringshypotese) er Mosebøgerne sammenstykket af fire hovedkilder. Det er altså ifølge denne opfattelse ikke Moses, der har skrevet dem; derimod mener man at kunne udskille forskellige litterære lag, som har fået følgende betegnelser:

J: Jahvisten fra 900-tallet f.Kr., hvor Gud sædvanligvis kaldes *Jahve* (oversat som *Herren* i DO); præget af lægmandssynspunkter. Størstedelen af det fortællende stof henregnes til dette skrift, der menes frembragt i Juda (Sydriget).

E: Elohisten fra 800-tallet f.Kr., hvor gudsbetegnelsen er *Elohim* (DO: *Gud*). Det drejer sig hovedsagelig om tilføjelser til det fortællende stof. Man mener, at det stammer fra Nordriget.

P: Præsteskriftet fra slutningen af 500-tallet eller 400-tallet f.Kr. Det antages at være blevet til i præstelige kredse, som viser særlig interesse

28 Fx Sl 77,16-20; 78,10-16; 81,1-16; 95,1-11; 105,23-45; 106,6-33; 114,1-8; 136,10-16.

29 Fx Es 43,1-28; 52,7-12; Ez 20,33-42.

for kultiske forhold. Fra dette skrift skal størstedelen af det lovstof, der fylder anden halvdel af Anden Mosebog, stamme.

D: Deuteronomisten fra 600- eller 500-tallet f.Kr., dvs. »forfatteren« eller rettere forfatterne til Femte Mosebog, kaldet Deuteronomium. Men talen om D-kilden er stort set droppet.

Kildesondringens spæde start går tilbage til Ludvig 15.'s livlæge Jean Astruc, der i en bog fra 1753³⁰ mente at kunne sondre mellem Jahvisten og Elohisten (J og E) som skriftlige kilder, Moses måtte have betjent sig af for at skrive Første Mosebog. Han mente dog stadig, at det var Moses, der havde skrevet Mosebøgerne.

I tiden, der fulgte, arbejdede mange teologer videre ud fra Astrucs arbejde.

Det blev den tyske teolog Julius Wellhausen, der i slutningen af 1870'erne gav kildesondringen en udformning, som blev vejledende mange årtier frem.³¹ Han indførte også en redaktor, R, som måtte have samlet de forskellige kilder til ét samlet skrift, som han anså for afsluttet i 400-tallet f.Kr. Siden Wellhausen er teorien blevet både uddybet med endnu flere litterære lag og også modsagt.³²

Siden slutningen af det 19. årh. har toneangivende teologer – især i Nordeuropa – således regnet Anden Mosebog for at være en mosaik af kilder og dokumenter fra forskellige tider, alle tidsmæssigt på betydelig afstand af Moses (hvis historicitet man også betvivlede).³³ Skandinaviske forskere begyndte i midten af det 20. årh. i stedet i højere grad at regne

30 *Conjectures sur les mémoires originaux don't il paroît que Moïse s'est servi pour composer le livre de la Génèse. Avec des remarques qui appuient ou qui éclaircissent ces conjectures.* (Formodninger om de originale dokumenter, som Moses ser ud til at have anvendt ved sammensætning af Første Mosebog. Med iagttagelser der støtter eller kaster lys over disse formodninger).

31 *Geschichte Israels*, 1878.

32 Douglas K. Stuart påviser (s. 30-32), hvorledes bibelsk hebraisk ofte har tilstræbt og fastholdt variation i sprogbrug og formuleringer. Han argumenterer for, at det er det, der har fået Moses til at skifte mellem betegnelserne *Jahve* og *Elohim* og også mellem andre ord og vendinger, som har været brugt som kriterier i kildesondringen.

33 I grove træk regnes kap. 19-24 og 32-34 til J, mens kap. 25-31 og 35-40 regnes til P.

ANDEN MOSEBOG

med mundtlige traditioner, som dog var stort set lige så faste i formuleringen som dokumenter.

Kildesondringen endte nærmest med at sejre sig til døde derved, at Mosebøgerne endte med at bestå af et hundredtal af fragmenter.³⁴ Og forskerne var stærkt uenige om både størrelse og oprindelse. Ikke desto mindre tales der stadig i nogen grad om J eller JE (fra det 7., 6. eller evt. 5. årh.) og P (fra efterreksilsk tid), men nu dog mere for at angive typen i et afsnit.³⁵ Og også mere som udtryk for, hvornår en mundtlig tradition med rødder længere tilbage er blevet skrevet ned. Så fx J ikke er opstået i Juda rige i det 10.-9. årh. f.Kr., men netop er en nedskreven mundtlig overlevering, som kan gå langt tilbage.

Det betyder, at vægten ikke mere ligger så meget på, hvornår man mener, at et dokument skal dateres til, men dels på, hvornår dets indhold skal dateres til, og dels i høj grad på forfatterpersonligheden, der kan eller må have farvet stoffet og derfor er en potentiel fejkilde.³⁶

Det er meningerne imidlertid ikke blevet mindre delte af.

Formålet med en bibelsk kommentar er dog – for mig at se – at granske og forklare den foreliggende tekst.

Hovedtemaer

Det er vanskeligt at afgøre, hvilken bog der er den helt centrale i GT, men Anden Mosebog indeholder en række meget vigtige temaer, som præger GT – og i øvrigt også NT.

Påskens (pæsaḥ)

Påskens indstiftelse og faktum står centralt i Anden Mosebog og i hele GT.

34 Fx opdelt allerede Wellhausen 10,12-14 således: J: v. 13b,14b. E: 12.13a,14.a (von Rad s. 305). Se også referat af Otto Eissfeldts (1887-1975) fordeling på de fire kilder af 2 Mos 1-14 hos Lemche s. 70-72.

35 Propp opretholder dog i sin kommentar opdelingen i de forskellige kilder, indledningsafsnittet s. 47-52, og han redegør gennem hele kommentaren omhyggeligt for, hvad han opfatter som de enkelte deles kilder, både med »Source analysis« og »Redaction analysis«.

36 Se Lemche s. 129.

Optakten til påsken begynder ved den brændende tornebusk i ørkenen (kap. 3). Her åbenbarer Gud sit navn for Moses. Og med navnet åbenbarer Gud dels sit væsen som den egentlige eksistens (3,14), dels sit nærvær og sin frelsesvilje i israelitternes svaghed.

Gud viser dette nærvær og denne frelsesvilje igennem de plager, der rammer egypterne, og igennem den underfulde frelse, som israelitterne oplever.

Israelitterne fik besked på at holde et lam parat en bestemt dag. Det fremgår af egyptiske kilder, at Faraos kunne give sine trælle fri til at holde fester, også fester af religiøs art. Det har israelitterne givetvis også oplevet. Det må dog have været ganske gådefuldt for dem, hvad det skulle gøre godt for, at de på den måde skulle forberede en fest på et tidspunkt, hvor Faraos havde set sig gal på dem. Og endnu mere gådefuldt må det have været, at de skulle slagte festens offerlam derhjemme og smøre dets blod på dørstolperne. Men de gjorde det, som de havde fået besked på. Dødsenglen gik forbi deres hjem den nat, hvor den førstefødte i alle de hjem, hvor der ikke var blod på dørstolperne, døde. Det blev den jødiske påske: *Forbigang*, som det hebraiske ord *pæsaḥ* traditionelt udlægges³⁷ (12,13.23.27).

Påsken er i Anden Mosebog dog ikke blot påskelammets stedfortrædende død og dødsenglens forbigang. Den markerer i lige så høj grad udfrielsen af fangenskab og trælletilværelse. I denne udfrielse bliver israelitterne til et folk – og til Guds folk. Det sidste er dog ikke noget, der pålægges israelitterne. Det tilbydes dem i den pagt, Gud slutter med dem ved Sinajs bjerg (19,1-8). Det er Loven og pinsen.

Udfrielsen kom naturligt til at stå centralt i den jødiske bevidsthed. Både som minde om det, der skete engang, og som håb, der rakte ned i ethvert mørke og enhver trængsel. For Gud Herren er den samme. Derfor blev senere hjemkomsten fra eksilet i Babylon set som et anden exodus, en ny udfrielse (som profeteret i Jer 23,7-8). Og derfor blev påsken håbets fest.

37 Afledt af verbet *psh*: *springe over* / *lade uberørt*.